

Senioři a politika*

PETR MAREŠ**

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

Ageing and Politics

Abstract: The ageing of populations in liberal democracies raises speculation about how this process is reflected in their social stratification and how the changing conception of old age and the status of the elderly influence the realm of politics. Many authors suggest that what dominates in the Czech Republic at present is a status stratification and that old age can be defined even in political terms. Nevertheless, the influence of the elderly is still quite limited. As a category, they remain too heterogeneous. The status, political activity and political views of the elderly are rather an extension of their previous social life than an expression of their common interest as elderly citizens. This conclusion is supported also by the data obtained from a survey of the political behaviour of the elderly which was conducted in the Czech Republic. Rather than by old age itself, this behaviour is conditioned by membership of wide social strata prior to reaching old age. The differences between the elderly and the rest of the population do not consist so much in the degree of their interest in politics, as in a certain inclination towards the left margin of the political spectrum. The decline in identification with mass political parties located in the classical right-left political spectrum, as referred to for example by Giddens [1994] or Penn and O'Brien [1996], has not been cogently verified.

Sociologický časopis, 1998, Vol. 34 (No. 3: 321-337)

Stáří jako sociální kategorie

Populace průmyslově rozvinutých zemích stárnou. Platí to i pro Českou republiku [Rabushic 1996]. Je to důsledek toho, že se zde zvýšení dostupnosti zdrojů pro široké vrstvy, spojilo s dvěma významnými demografickými procesy: s poklesem mortality a s poklesem porodnosti. Oba procesy v posledních dekáдах mění radikálně demografickou strukturu těchto společností – roste v nich podíl starých lidí. Toto konstatování dnes patří k triviální poznatkové výbavě demografie i sociologie, vyvolává však řadu méně triviálních otázek. Co je to vlastně stáří – je to jen biologický nebo i sociální fenomén? Jaké konsekvence má proces stárnutí populací na jejich život? Jak se tento proces promítá do sociální stratifikace společnosti a do její reflexe v politickém i ve veřejném diskursu? Jaký dopad bude mít rostoucí podíl starých lidí ve společnosti na klíčové koncepty „západních“ společností, jako jsou osobní odpovědnost, solidarita, demokracie, lidská práva

*) Tato studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky (grant č. 403/95/0525). Data, s kterými pracujeme (pokud není uveden jiný pramen), byla sbírána v listopadu 1996 tazatelskou sítí Institutu pro výzkum veřejného mínění ve výběrovém souboru 1 300 osob starších 50 let, reprezentativním pro tuto populaci v ČR. Doplněna jsou údaji, které získal IVVM v rámci svých rutinních výzkumů v letech 1996 a 1997.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Petr Mareš, CSc., katedra sociologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail pmares@fss.muni.cz

a další? Je nutné poznamenat, že na tyto otázky nelze odpovědět bez přihlédnutí k mnoha dalším významným ekonomickým a sociálním procesům současného světa. Zejména k rozvolnění tradičních sociálních sítí, jako jsou rodina a sousedství, k uvolnění jedince z velkých sociálních struktur, což někteří autoři popisují jako beztřídní kapitalismus [Beck 1992], k masové nezaměstnanosti či ke krizi sociálního státu. Všechny tyto procesy se starých lidí bytostně dotýkají. Stárnutí populace naopak zmíněné procesy zpětně komplikuje.

Pozdní modernita je spojena s hledáním identity [Giddens 1992] a to se týká i stáří a starých lidí v dnešní společnosti. Ve zmíněném procesu stárnutí industriálních společností nejde jen o to, že v nich roste počet a zároveň podíl starších osob. Jde i o to, že se znovu vymezuje stáří jako sociální kategorie a vztah společnosti k němu. Mimo jiné se jedná i o snahu redefinovat postavení seniorů v měnícím se systému sociální stratifikace.¹ Stáří je většinou vymezováno negativně (jako úbytek, úpadek, ústup...). V podobě biologického fenoménu je tak stáří chápáno jako úbytek sil a selhávání fyzických i duševních funkcí – jako konec biologického života a blízkost smrti. Sociálně je definováno rozpadem sociálních sítí seniorů, jejich sociální izolací a rostoucí sociální závislostí na sociálním státu – jako konec sociálního života a blízkost sociální smrti. Zvláštní metaforou tohoto negativního vymezení stáří se dnes jeví být tzv. Alzheimerova choroba, která přináší vyhrcovanou podobu „sociální smrti“ biologické povahy.

Všechny společnosti distribuují rozdílná práva a povinnosti na základě věku (věk jako status).² V tradičních společnostech byli stáří lidé většinou nositeli prestiže a moci (v rodině i v komunitě), v moderní společnosti se jejich pozice stala více nejistou. Jak poznamenává Atchley [1982], dochází k posunu od „moudrého“ k „bezcecnému stáří“. Souvisí to s tím, jak v procesu modernizace, globalizace a především stále více akcelerované sociální změny [Toffler 1970] postupně devalvovaly jejich životní dovednosti, znalosti i moudrost. Stáří, jak ho známe v průmyslových společnostech, je konstruktem moderní doby (obdobně jako dětství). Stárnutí zde bývá spojováno se změnami ve vnějším vzhledu a fyzických schopnostech více než s chronologickým věkem. Na první pohled tak stáří souvisí s tělesnými změnami člověka. Turner [1992] upozorňuje, že v rané modernitě bylo tělo tělem produkujícím růst – jak to můžeme vidět např. u Marxe. Koncem 20. století je však stále častěji chápáno jako limit či brzda tohoto růstu, což se ve stáří násobí.

Vymezení stáří však není dáno somaticky, jak bychom mohli unáhleně soudit. Koresponduje s novodobým členěním lidského života podle osy, kterou je trh práce: na dobu přípravy pro zaměstnání, zaměstnání a dobu po zaměstnání. Stáří začíná věkem, kdy se člověk stává penzistou. Tedy okamžikem, kdy ztrácí své postavení na trhu práce a získává

1) Děje se tak ve všedním politickém, veřejném i intimním prostoru i v sociální teorii. Například v rámci strukturálního funkcionalismu „disengagement theory“ [Cumming a Henry 1961] zdůrazňuje postupné vymaňování se seniorů z určitých sociálních rolí jako předpoklad dalšího fungování společnosti.

2) Podle Parsonse například představuje věk, spolu s pohlavím (přesněji řečeno určitá pozice člověka v biologickém životním cyklu), jeden ze dvou základních příkladů askriptivního (připsaného) statusu v systému sociální stratifikace. V tradičních společnostech to bylo potvrzeno řadou přechodových rituálů. Dnes je to ovšem spíše relativní koncept konstruovaný v osobní rovině („staří jsou ti, kdo mají o 15 let více než já“) i v rovině společenské („staří jsou ti, kdo již nemají schopnost obstát na trhu práce“).

oprávnění ve vztahu k sociálnímu státu (vymezuje se tedy vůči těmto dvěma dominantám moderní společnosti). Vznik moderních systémů penzijního pojištění tuto distribuci povinností a práv na základě věku ostře ohraničil. Většina průmyslově rozvinutých zemí skutečně institucionalizovala hranici stáří buď věkem odchodu z trhu práce (starobní důchod),³ či vznikem oprávnění k určitému typu služeb sociálního státu („Medicare“ v USA ap.).⁴ To má pravděpodobně na mysli i Turner [1997], když chápe stáří jako sociálně konstruovanou základnu pro status a oprávnění s ním spojená. Dnes je ve většině rozvinutých tržních ekonomik takto pojatá hranice seniority kolem 60-65 let. Tedy do věku, kdy tělesné a psychické změny skutečně člověka na trhu práce handicapují a kdy si též vyžadují intenzivnější zdravotní péči. Avšak v souvislosti s masovou nezaměstnaností, respektive s možností zajistit produkci statků k pokrytí nezbytných potřeb společnosti a jejich členů jen s dvěmi třetinami práce schopné populace [viz např. Dahrendorf 1991] by mohl věk odchodu do důchodu u velké části populace poklesnout (hovoří se o předčasných důchodech již v 45 letech).

Stáří v systému sociální stratifikace

Jaké místo mají staří lidé ve společnosti, se do značné míry odvíjí od jejich zařazení v sociální stratifikaci. Turner [1997] se pokusil stáří zařadit do systému sociální stratifikace strukturovaném ve třech vzájemně vztahených dimenzích (v intencích Maxe Webera a T. H. Marshalla – v návaznosti na jeho analýzu občanství):

- Ekonomické, kde vlastnictví a kontrola prostředků produkce dává vznik ekonomické třídě (status je dán vlastnictvím).
- Politické či občanské, kde kontrola různých politických a legálních nástrojů, používaných k distribuci práv a povinností nerovnosti určuje status (souhrn oprávnění čili entitlements) či občanství⁵ (práva čili rights). Zatímco politická oprávnění jsou ovlivněna příslušností k ekonomické třídě, politická práva na ekonomické podmínky nemohou být redukována – např. jednotlivé věkové skupiny vznášejí své zvláštní nároky vůči sociálnímu státu bez ohledu na třídní pozice svých členů.
- Kulturní, kde monopolizace různých forem kulturního kapitálu [viz např. Bourdieu 1977] odlišuje sociální skupiny v rovině životního stylu (status jako kulturní životní styl). Stáří a kategorie starých osob jsou vymezeny nejen ekonomicky a politicky, ale i specifickým životním stylem a jako kulturní habitus. Dispozicemi, které je odlišují, ja-

³) Giddens [1994: 170] upozorňuje na Bismarka, který v Evropě jako první, v roce 1889, stanovil hranici odchodu do starobního důchodu.

⁴) Většina kultur má ovšem zabudovány různé mechanismy kompenzace handicapů svých starých členů.

⁵) Koncept občanství není v sociologickém ani politologickém diskursu jednoznačný. Dahrendorf [1994] konstatuje, že zatímco pravice akcentuje povinnosti s ním spojené, když hovoří o aktivním občanství (active citizenship), levice rozvíjí myšlenku občanství, v kterém se snoubí solidarita a oprávnění spojená se sociálním státem (communitarian citizenship). Poznamenejme, že Marshall [1950] definoval občanství jako status charakterizovaný plným členstvím ve společnosti a tvořený zároveň povinnostmi i právy. V jeho pojetí jde o neekonomický koncept, vymezující jedince nezávisle na jeho ekonomickém přínosu (právo volit není závislé na placení daní či dokonce na jejich výši...).

ko subkulturu⁶ [Rose 1965] od jiných soutěžících skupin (tuto oblast ponecháme v dalším textu stranou).

V prvním případě je stará generace, stejně jako zbytek populace, vymezena ekonomicky a stárí je pořadacím stratifikačním kritériem druhého řádu (primární je příslušnost k sociální třídě či vrstvě). Ve vztahu starých osob k politické sféře jde o jejich klasickou politickou aktivitu: mít moc, být volen, respektive veřejně pracovat, volit, zajímat se o politiku. Situace starých lidí je v tomto ohledu rozporná. Často drží do pozdního věku vysoké pozice v systému společenského života – v ekonomické, ale i politické sféře. Některé konkrétní politické systémy lze dokonce označit jako gerontokracie – přinejmenším s přihlédnutím k věku jejich politických špiček. Je to charakteristické zejména pro tradiční společnosti a totalitní systémy (Čína, bývalý Sovětský svaz, ale i bývalé Československo). Držení vysokého statusu ve stárí je ovšem často spojeno spíše s akumulací zdrojů a zkušeností v průběhu předchozího života konkrétních jedinců než se stárím jako sociální kategorií.⁷ Stejně tak je tomu i v opačném případě deficitu moci, příjmu, bydlení, zdraví, životního stylu... ve stárí. Také on představuje, do jisté míry, prolongování nerovností v předchozích fázích životního cyklu. Na druhé straně bezmocnost starých osob a pokles jejich příjmů po odchodu z trhu práce tyto nerovnosti prohlubuje. Stárí vede k řadě změn v životě jedince a k řadě psychických (snížení schopnosti orientace ve světě, ...), ekonomických (pokles příjmů, ...) a sociálních (sociální izolace, ...) problémů, kterým musí stárí lidé čelit. Doprovodným znakem stárí je pak zejména chudoba [Alcock 1993]. Společnost totiž odměňuje aktuální, ne minulou práci (to je i podstatou velkého sporu o výši starobních důchodů: je důchod poslední velká a zasloužená dovolená nebo odložení potřebných?). Centrem této dimenze je trh práce.

Druhá dimenze souvisí s ochranou starých lidí před chudobou a dalšími handicapy. Zde je stárí vymezeno poměrem k sociálnímu státu jako sociálně politická oprávnění (entitlements). Jednotlivé věkové skupiny vznášejí své nároky vůči sociálnímu státu bez ohledu na třídní pozice svých členů. Podle některých autorů se dnes mění klasické schéma politiky, v němž je při rozdělování společenských zdrojů místo pouze pro soupeření mezi organizovaným kapitálem a organizovanou pracovní silou [Offe 1984]. Politika se tak stala polem, kde různé statusové skupiny soutěží o co nejlepší postavení ve vztahu k daňové politice a v redistribuci daní prostřednictvím sociálního státu. Změnila se (nebo alespoň má tendenci změnit se) z politiky tříd na politiku statusovou. Musíme ovšem připustit, že vstup organizací, vyjadřujících zájmy starých lidí, do tohoto soupeření se vyznačuje spíše defenzívním charakterem – většinou jde o obranu existujících oprávnění a zaopatření.

Jádrem politické aktivity v tomto smyslu je soutěžení o zdroje sociálního státu – o rozsah přístupu k nim a o legitimitu tohoto přístupu. Zvyšující se podíl starých osob vytváří tlak jejich nároků na výdaje sociálního státu [Wilensky 1975], zesilovaný růstem

⁶) Subkultura vzniká, jestliže členové nějaké skupiny (v tomto případě senioři) vstupují do vzájemných interakcí (což může být společensky motivováno – kluby důchodců, penzióny a domovy důchodců ap.) častěji než do interakcí s jinými lidmi (pro což mohou existovat mnohé bariéry).

⁷) Tyto systémy stárnou spolu s tím, jak stárnou mladí revolucionáři, kteří je založili a nemíní se vzdát svých pozic v nich. I mezi vůdci nacistické Třetí říše, kteří spolu se svou mocí již nestačili zestárnout, se vydělovala kasta „alte kämpfer“, jdoucích s nacistickým hnutím od jeho počátků. Nelze také přehlédnout ani staré a dlouholeté poslance a senátory demokratických parlamentů, žijící z akumulovaného sociálního kapitálu.

nákladnosti jednotlivých intervencí ve prospěch zlepšování jejich postavení (stále dražší lékařská péče ap.). Turner [1992: 11] konstatuje, že v „západních“ společnostech fixní věk pro odchod do penze znamená, že 14 % národního důchodu je čerpáno na vyplácení starobních důchodů. Napětí ovšem vzniká i na straně tvorby zdrojů pro tuto redistribuci. Giddens [1994: 171] uvádí, že např. v USA v roce 1935 připadalo na muže odcházejícího v 65 letech na odpočinek 40 mladých pracovníků, přispívajících na jeho penzi. V roce 1950 to bylo již jen 17, v roce 1990 to byly jen 3 a v roce 2000 by to mělo být méně než 2 osoby.⁸ To v situaci, kdy je jedna z dimenzí obecné krize sociálního státu chápána jako krize finanční, jistě legitimitu nároků seniorů neposiluje. Trochu paradoxně ji ovšem ohrožuje i relativní zlepšení jejich pozice, ke kterému ve většině liberálně demokratických společností za posledních desetiletí došlo (znamenalo totiž nabourání stereotypu seniorů jakožto „potřebných pomocí“). Nakonec tuto legitimitu ohrožují i konkurenční nároky jiných skupin. Růst podílu starých osob dnes vytváří růstem nároků na výdaje sociálního státu nejen tlak na rozsah distribuovaných práv a povinností [Wilensky 1975], ale i růst napětí v soutěžení seniorů o zdroje sociálního státu s ostatními skupinami jeho klientů (rodinami s více dětmi, nezaměstnanými, osamělými matkami ap.).

Soupeření mezi statusovými skupinami je jednou z příčin, proč může být status seniorů ve společnosti vymezován i formou diskriminace nebo předsudků vůči nim („age-ing“). Ta je, obdobně jako i jiné formy diskriminace, založena na negativních stereotypech těch, jichž se týká: starí lidé nejsou produktivní, jsou dětinští, senilní, podivínští, představují pro společnost zátěž a náklady, nutné ohledy na ně brzdí vývoj, jsou konzervativní. Konec konců zbožnění výkonosti ve jménu konzumu [Fromm 1992] vede k „odložení“ všech, kdo tuto výkonnost neprokázali nebo ztratili, mimo společnost. V kontextu takovéto společnosti vzbuzuje stáří jistě rozpaky. Diskriminace stáří může být i nepřímá, jak je tomu v případě masmediální reklamy založené na propagaci kultu mladého těla. Projevy této nepřímé diskriminace jsou všudypřítomné ve společnostech, kde byl, v duchu narcisismu [Lasch 1991], kult stáří charakteristický pro tradiční společnosti zaměřen kultem mládí, vitality a aktivity. Podle Turnera [1992: 47] nástup konzumní společnosti vedl k tomu, že se přenesl důraz z interní kontroly těla řízené asketickými hodnotami do externí manipulace těl s důvody estetickými. Tato manipulace má řadu forem, většinou s větší než menší intervencí komercializace (fit-centra, životospráva, meditace, sport...). Kultura krásného těla ovšem nejen diskriminuje staré lidi, ale přinesla i novou představu stáří a povinnosti starých osob v péči o své tělo (požadavek aktivity, preventivní lékařské péče, udržování tělesné i duševní svěžesti). Turner [1992] konstatuje, že moderní společnost je somatická jakožto sociální systém, v kterém se tělo stává základním polem politické i kulturní aktivity, dominantním prostředkem, jímž jsou tematizovány její napětí a krize. V tomto smyslu zařazuje lobování seniorů bok po boku feministickému hnutí, kampaním proti potratům, za bezpečný sex, proti AIDS a dalších.

Stáří v poli politiky

Ve vztahu mezi stářím a politikou existují tři základní problémy: politická aktivita starých lidí, jejich politický vliv a politická odpovědnost společnosti vůči starým lidem.⁹ Politic-

⁸) Podle Turnera představovali lidé starší jak 65 let v roce 1900 asi 4 % populace, v roce 1980 asi 11 % populace. Projekce do roku 2000 hovoří již o 22 % populace.

⁹) Hnutí důchodců za životní jistoty v ČR požaduje vývoj úrovně příjmů, který by nepoškozoval důchodce více než ostatní populaci (stejnou tendenci ve vývoji životní úrovně jako u ekonomicky

ká aktivita seniorů, v klasickém smyslu slova, tak, jak jim s narůstajícím věkem ubývá fyzických a psychických sil, klesá nebo se (v pozdějším věku) mění v nezáměr. Se stářím je spojován pocit bezmocnosti, která podvazuje politickou akci [Miller, Gurin a Gurin 1980]. Jak ovšem ukazuje řada studií, není nezáměr o politiku jen produktem stáří. Z historického pohledu se naopak v liberálních demokraciích jak volební účast seniorů, tak i jejich zájem o politiku zvyšují [Jones 1981]. Bývá to vysvětlováno růstem jejich vzdělání, rozšiřováním rozsahu volného času, ale i zlepšujícími se možnostmi dopravy. Staří lidé jsou ve většině průmyslových zemí s demokratickým systémem vlády aktivními účastníky politického života [Atchley 1988, Binstock 1995]. Zejména těch jeho forem, které nevyžadují vysokou aktivitu, což nachází například výraz v jejich relativně vysoké účasti ve volbách [Glenn a Grimes 1968, Jennings a Markus 1988]. Formy aktivity, které vyžadují větší energii, jsou ovšem s přibývajícím věkem aktérů omezovány.¹⁰ Zájem seniorů o politiku a o politické informace prezentované v masmédiích, a také úroveň jejich politické orientace však zůstávají poměrně vysoké [Jennings a Markus 1988, Comstock et al. 1978].

Tlak ageismu spolu s růstem proporce seniorů v populaci a potřebou soupeřit o zdroje sociálního státu vede k jejich politickému aktivismu jak na úrovni národních států, tak na komunální úrovni. Seniori se dožadují většího politického vlivu a často ho i dosahují. Dodejme jen, že tento vliv nelze redukovat jen na sílu tradičně chápaných zájmových skupin a tradičně chápaného lobbování. Jisté ovšem je, že ve svém úsilí mají podporu širší veřejnosti. Jak konstatuje Atchley [1988: 328], „většina politického vlivu prosazující programy pro staré lidi nepochází od samotných starých lidí, ale od těch, kdo si prosazování jejich zájmů berou za své“. Vedle snahy politických stran využít potenciálu volebních hlasů seniorů vede i to, že péče o stáří v rámci sociálního státu je veřejností chápána v zásadě jako legitimní (spory jsou spíše o rozsah a formu). Stejně jako hnutí mladých v šedesátých a na počátku sedmdesátých let i hnutí seniorů let devadesátých nachází podporu také v ostatních věkových kategoriích.¹¹ Koneckonců, například na existenci důchodového systému nemají zájem jen pobíratelé důchodů, ale i jejich děti, které by je musely jinak podporovat ze svých vlastních zdrojů.

Tlak „ageismu“ u seniorů neposiluje jen jejich politický aktivismus (úsilí o vliv), ale i snahu hledat oporu u státu. Stávají se jeho klienty a očekávají, že posílí spíše jejich oprávnění než práva. Jejich aktivita (ať již má formu sebeorganizování se jako zájmové skupiny, či formu lobbování u mocnějších politických subjektů) směřuje většinou vůči snahám krátit podíl starých lidí na redistribuci prostředků prováděné sociálním státem. Například proti zrušení indexace penzí ve vztahu k inflaci ap. [Pratt 1993], proti omezování bezplatné lékařské péče [Day 1993] ap. Do popředí se dostávají otázky politické

aktivních osob). V roce 1997 bude na důchody v ČR vyplaceno téměř 150 miliard Kč, financovány budou tzv. průběžným systémem financování (vybrané pojistné od výdělečně činných plátců), který je výrazem mezigenerační solidarity.

¹⁰⁾ Podle Hendrickse [Hendricks a Hendricks 1986: 439] dvě třetiny seniorů-nevoličů uvádí jako důvod nemoc a špatný zdravotní stav. Staří lidé ovšem zůstávají vysoce aktivní tam, kde je to energeticky tak nevyčerpává. Zejména v USA je vysoký podíl starých osob mezi těmi, kdo korespondují o veřejných otázkách se svými kongresmany a jsou mobilizovatelní pro konkrétní nátlakové akce [Cook a Barret 1992].

¹¹⁾ „Sedí panteři“ v USA (založení začátkem 70. let ve Philadelphii) jsou příkladem organizace, která získává i mladší členy a při svých akcích usiluje o mezigenerační solidaritu.

odpovědnosti společnosti vůči důchodcům, čili otázky rozsahu a podoby (mezigenerační) sociální solidarity.¹² Je to především problém důchodového zabezpečení a jeho vztahu k národnímu důchodu. Tento aspekt politiky ve vztahu k seniorům má proto povýtce povahu politiky sociální. Ta je evidentně při klesajících zdrojích a při individualizaci osudu [Beck 1992] ambivalentní. Hrozí v ní nebezpečí, že staří lidé mohou být chápáni mladším zbytkem společnosti jako finanční břemeno. Součástí odpovědnosti vůči seniorům je proto i tlumení potenciálního intergeneračního konfliktu. Znamená to i redefinici generačního kontraktu a snahu bránit sociální exkluzi seniorů (sociální exkluze pramení především z nedostatečné příležitosti k participaci). Nejde ovšem jen o zajištění oprávnění k redistribuci. Tak, jak roste délka života ve starobním důchodu, nabývá tato životní perioda svého vlastního významu. Je věcí společnosti nejen poskytnout seniorům v tomto období potřebné příjmy, ale také jim nabídnout šanci pokračovat v plnohodnotném životě (vzdělávání, aktivity různého druhu, dobrovolnou práci, participaci...).

Pár poznámek ke vztahu seniorů a politiky v ČR

Zájem o politiku

Zájem o politiku mezi seniory se ani v České republice nevymyká zmíněným trendům, i když je přece jen nižší než u mladší populace. Například mezi osobami ve věku nad 60 let v našem výzkumu je dvojnásobný podíl těch, kteří tvrdí, že o ni nemají žádný zájem, než je tomu u mladších ročníků. Hlavní podíl poklesu zájmu o politiku u seniorů jde ovšem zejména na vrub osob starších 75 let. Analogické údaje odhalují i výzkumy IVVM (viz tabulku 1). Co je však významné, v celém věkovém průřezu (věk seniority nevyjímaje) je tento zájem silně vázán na dosažené statusy: na sociální třídu (subjektivní, jako je sebezařazení se respondentem) a na výši dosaženého vzdělání (Spearmanovo $\rho = -0,334$; nejnižší zájem je mezi osobami se základním a nejvyšší mezi osobami s vysokoškolským a středoškolským vzděláním).

Tabulka 1. Míra zájmu o politiku (v %)

	velký	průměrný	malý	žádný
Ekonomicky aktivní	10,1	48,9	30,4	10,4
Seniori	15,8	39,6	33,4	11,1

Pramen: Data z výzkumu IVVM 04/97.

Poměrně vysoká je mezi seniory pasivní konzumace politiky prostřednictvím médií: alespoň jeden titul denního tisku odebírá 30 % (40 % osob z mladších ročníků) a pravidelně si ho kupuje 16 % seniorů (srovnatelně s mladšími ročníky). Bez – byť jen občasného – kontaktu s tiskem je jich jen 13 % (většinou starších 75 let či deklarujících se jako chudí, což částečně i splyvá). Nejčastěji jde o tzv. seriózní tisk, v němž je věnována pozornost jak vnitřní, tak i zahraniční politice: *Mladá fronta Dnes*, *Právo* a regionální tisk – v menším rozsahu i *Zemědělské noviny*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny* (čtenáři těchto novin představují mezi seniory 70 % pravidelných čtenářů denního tisku). Ve sledování jednotlivých titulů není výrazného rozdílu mezi seniory a neseniory s výjimkou *Práva*,

¹²⁾ Je-li stáří jen potvrzením statusových a majetkových rozdílů vytvořených v době ekonomické aktivity a je-li jeho kvalita závislá i na sociálním a kulturním kapitálu v té době shromážděném, pak se naskytá otázka: Co s těmi, jimž se tato akumulace nevyvedla či jimž se nashromážděný kapitál z různých důvodů rozplynul?

kteří je čteno více mezi seniory než mezi nesenioy. Mezi těmi, kdo se označují za chudé, je jen 25 % odběratelů denního tisku, mezi těmi, kdo se označují za bohaté 49 %. Protože, co se týče pravidelného nákupu, je poměr mezi oběma zmíněnými skupinami 13 ku 23 % – ve svém součtu má pravidelný přísun tisku jen 38 % deklarujících se jako chudí, zatímco v případě těch ostatních je to 72 % osob. Senioři, kteří odebírají denní tisk by šli častěji volit (61 %) než ti, kdo ho vůbec nečtou či čtou jen sporadicky (31 %).¹³ Analogická situace je v rozdílu ochotných jít volit mezi každodenními diváky televize (55 %) a těmi, kdo televizi nesledují (29 %).

Zájem o politiku seniorů v České republice můžeme ilustrovat i volební účastí a ochotou účastnit se následujících voleb. 75 % seniorů z našeho souboru v posledních parlamentních volbách volilo, 17 % nevolilo a 8 % uvedlo, že si nevzpomíná. Takto měřená politická aktivita je tedy mezi seniory relativně vysoká a její intenzita je srovnatelná s aktivitou mladší generace. Mezi důvody, které vedly k neúčasti ve volbách, bylo nejčastěji uváděno znechucení ze současné politické situace (35 %), nezájem o politiku (22 %) a pocit rezignace spojený s názorem, že „na mém hlasu nesejde“ (20 %). Část „nevoličů“ se nedokázala rozhodnout koho volit (13 %) nebo v době výzkumu tvrdila, že už ani dobře neví, proč se voleb nezúčastnila (10 %). Také v odpovědi na otázku tzv. slaměných voleb („Kdyby byly zítra volby do parlamentu...“) byl počet osob manifestujících rozhodnutí jít volit relativně vysoký¹⁴ (70 %, i když třetina z rozhodnutých volit momentálně nevěděla nebo se zdráhala říci, koho by volili; jen 25 % dotázaných tedy tvrdilo, že by se k volbám nedostavili). Také výzkumy IVVM přinášejí analogické informace. V tabulce 2 můžeme porovnat i seniory s ekonomicky aktivní populací.

Tabulka 2. Ochota zúčastnit se voleb do parlamentu

	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne	neví
Ekonomicky aktivní	29,1	33,5	13,4	15,4	8,5
Senioři	34,4	29,8	9,7	19,0	7,2

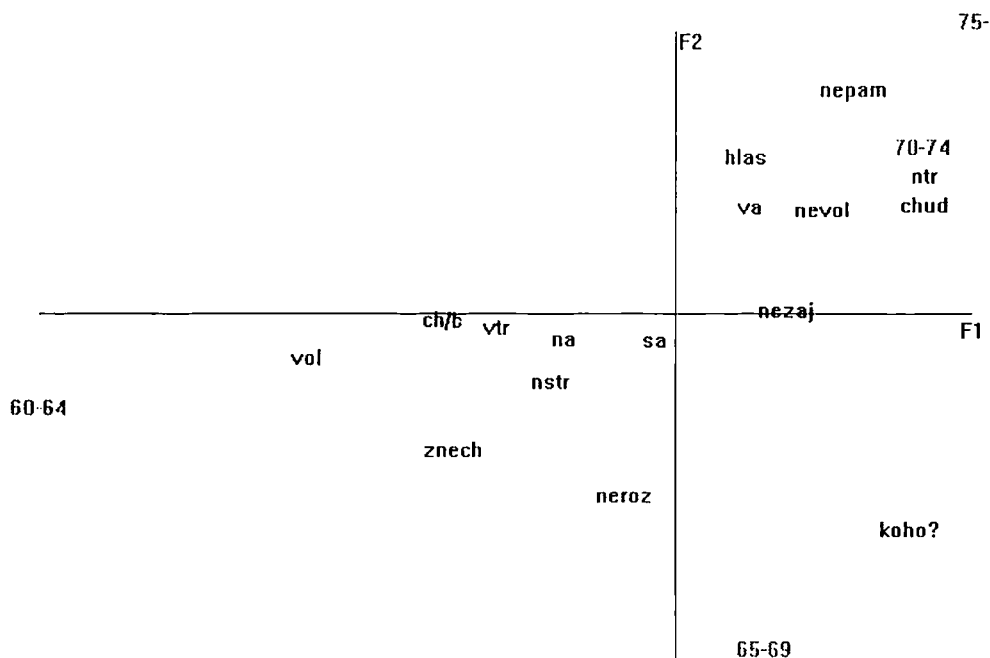
Pramen: Data z výzkumu IVVM 04/97.

Zajímavé údaje získáme, zavedeme-li do popisu toho, jak senioři volili v minulých parlamentních volbách a do popisu, jak by volili, kdyby byly dnes (resp. v době výzkumu) parlamentní volby, základní charakteristiky situující je sociálně (subjektivní třída a pocit chudoby), psychicky (míra anomie) a demograficky (věk). Ilustruje to obrázek 1.

¹³) Je ovšem otázkou, zda to jde na vrub nezájmu o pasivní konzumaci politiky, nebo na vrub chudoby.

¹⁴) Data z výzkumu IVVM v dubnu 1997 tuto skutečnost potvrzují a navíc ukazují, že se senioři (64 % ochotných volit) v tomto ohledu neliší od ekonomicky aktivní populace (63 % ochotných volit).

Obrázek 1. Třídní a statusová příslušnost seniorů, důvod jejich neúčasti v minulých parlamentních volbách a ochota účastnit se příštích parlamentních voleb

Legenda: nezaj = nevolil, politika ho nezajímá; neroz = nevolil, nedokázal se rozhodnout; hlas = nevolil, protože jeho hlas nic neznamenal; zneh = nevolil, protože byl znechucen; nepam = už neví, koho volil; chud = cítí se být chudý; ch/b = necítí se ani chudý, ani bohatý; va = vysoká míra anomie měřená Sroleho škálou; sa = střední míra anomie měřená Sroleho škálou; na = nízká míra anomie měřená Sroleho škálou; vol = šel by k volbám (kdyby byly...); nevol = nešel by k volbám (kdyby byly...); koho? = neví koho by volil (kdyby byly volby...); ntr = nižší subjektivní třída (sám se zařadil); nstr = nižší střední subjektivní třída (sám se zařadil); vtr = vyšší střední a vyšší subjektivní třída (sám se zařadil).

Poznámka: Data z průzkumu prováděného Fakultou sociálních studií MU Brno. Sběr dat tazatelská síť IVVM. Pro korespondenční analýzu bylo použito programu LINDA, vyvinutého Doc. Řehákem v Sociologickém ústavu AV ČR. Míra anomie je měřena Sroleho škálou (bližší vysvětlení viz [Rabušic, Mareš 1996]), třídní zařazení je subjektivní třídou (respondent se sám do ní zařadil).

Politická orientace

Názor, že staří lidé tvoří homogenní skupinu s totožnými zájmy (dominance statusové politiky, o níž byla na začátku stati zmínka jako o nové tendenci), která může vytvářet politický tlak, je označován řadou autorů jako iluze [Binstock 1972]. I v ČR jsou zatím politické postoje starých lidí, jejich zájmy a politické sympatie stále diverzifikovány. Projevuje se to markantně i v diferencích jejich volebních preferencí. Rozdíly uvnitř kategorie starých lidí (podle původní sociální pozice) jsou v tomto ohledu větší než mezi touto kategorií a kategoriemi mladších osob. Celkově se ovšem preference seniorů pohybují častěji na levém pólu pravolevého politického spektra. Ve volbách politických stran, jak je respondenti přiznávali z parlamentních voleb 1996, je více preferována KSČM

(adjustovaný residuál +4,5), částečně ovšem i KDU-ČSL a naopak méně ODA (adjustovaný residuál -4,0) a ODS. Podobné informace vyplývají i ze šetření prováděných IVVM.¹⁵

Tabulka 3. Volební preference

	neví	ODS	ODA	KDU-ČSL	ČSSD	KSČM	SPR-RSČ
Ekonomicky aktivní	16,3	27,6	12,2	8,9	23,8	4,55	4,1
Senioři	12,7	15,0	6,8	12,7	23,2	18,6	1,8

Poznámka: dopočet do 100 % představují zanedbatelné preference, které získaly neparlamentní strany.

Pramen: Data z výzkumu IVVM 04/97.

Významnějšími determinantami volebních preferencí, stranických sympatií a politických postojů jsou obecně sociální příslušnost a vzdělání starých osob než jejich věk. Dokumentuje to i následující tabulka (například u seniorů hlásících se k nižší třídě získala ODS jen 15 %, u seniorů hlásících se k nižší střední třídě téměř 27 % a u seniorů hlásících se k vyšší střední a vyšší třídě pak 58 % volebních preferencí):

Tabulka 4. Volební preference podle subjektivní třídy

	nižší třída		nižší střední třída		vyšší střední třída	
	ek. aktivní	senioři	ek. aktivní	senioři	ek. aktivní	senioři
ODS	22,0	15,1	36,1	26,5	47,3	58,1
KDU-ČSL	7,3	15,9	8,3	17,6	14,5	9,7
ČSSD	46,3	34,9	33,3	34,3	21,8	19,4
KSČM	17,1	31,7	10,0	15,2	5,5	9,7
SPR-RSČ	7,3	0,8	2,8	2,9	1,8	0,0

Poznámka: Není třeba zdůrazňovat, že jde o prezentaci třídění III. stupně.

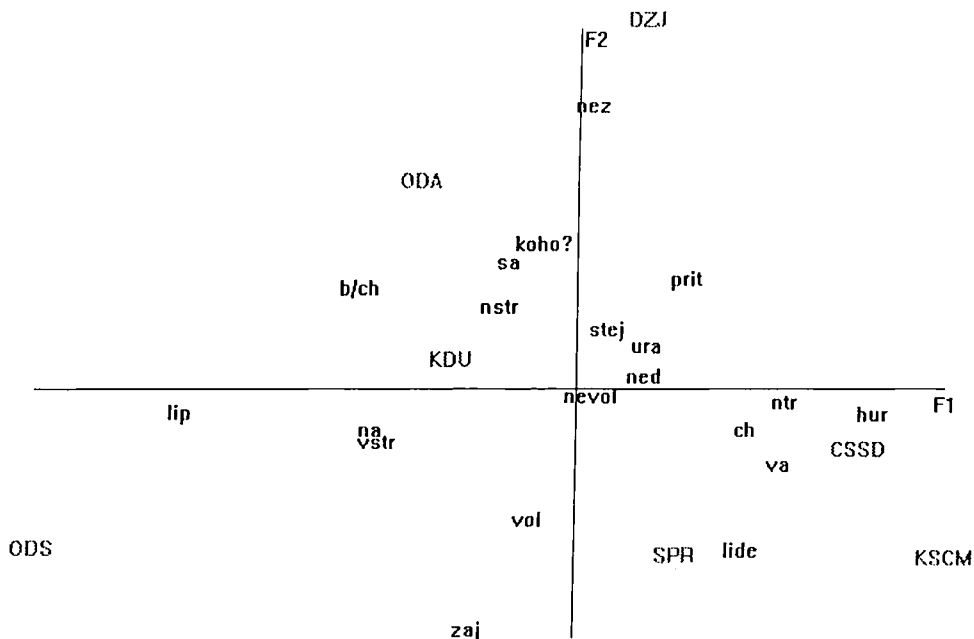
Tezi o absenci statusového pojetí politiky v ČR ilustrovala v době výzkumu též malá podpora hnutí *Důchodci za životní jistoty*. Je ovšem třeba vzít v úvahu nejen malou tradici statusové politiky, ale i malou tradici sociálního státu, vůči němuž se tato politika profiluje. Na jaře roku 1998 se situace poněkud změnila a tato strana se ve výzkumech veřejného mínění přehoupala přes magickou hranici 5 % volebních preferencí. Ani to však není důvodem k tomu, abychom úvahy o posunu ke statusové politice posuzovali méně skepticky.¹⁶ Význam obdobných sdružení, jako je hnutí *Důchodci za životní jistoty*, ostatně není v jejich síle (v rozsahu podpory, které se jí dostává od těch, jejichž zájmy se snaží formulovat). Spočívá spíše v tom, že do diskursu společnosti vnáší určitá témata (upozorňují veřejnost na problémy stárnutí a starých lidí). Takových témat se pak ujímají odbory – v řadě zemí se za jejich pomoci např. senioři domohli zákazu diskriminace

¹⁵ Zajímavý je kontrast s dotazováním u východu z volebních místností (exit poll) při parlamentních volbách v roce 1996 (INFAS, Factum a TV NOVA – 10 319 voličů), kdy volbu „vládní“ ODS deklarovalo o 11 % osob starších 60 let více, než kolik ODS skutečně získala, zatímco KSČM – stejně jako KDU-ČSL – jen o 2 %. Dalo by se to interpretovat z hlediska kohortového myšlení (zkušenost s volbami v „reálném socialismu“).

¹⁶ O důvodech tohoto vývoje se spekovalo jak v odborných a politických kruzích, tak i v deníčním tisku. Poukazovalo se zejména na homogenizační efekt rostoucí nivelizace důchodů.

v pracovních vztazích – a politické strany, usilující o více než jen o početné hlasy seniorů.¹⁷ Zmíněnou tezi o významu sociální příslušnosti pak ilustrují i výsledky korespondenční analýzy (obrázek 2).

Obrázek 2. Volební preference seniorů, Sroleho míra anomie a její jednotlivé položky, spolu s posouzením dnešní situace ve srovnání s obdobím před r. 1989

Legenda: DZJ = Důchodci za životní jistoty; ODS = Občanská demokratická strana; ODA = Občanská demokratická aliance; KDU = Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová; CSSD = Česká strana sociálně demokratická; KSCM = Komunistická strana Čech a Moravy; SPR = Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa; vol = šel by k volbám (kdyby byly...); nevol = nešel by k volbám (kdyby byly...); koho? = neví, koho by volil (kdyby byly volby...); chud = cítí se být chudý; b/ch = necítí se ani chudý, ani bohatý; lip = je dnes lépe než před rokem 1989; stoj = je to dnes stejné; hur = je dnes hůře než před rokem 1989; zaj = zajímá se o politiku; nez = nezajímá se o politiku; lidé = obyčejný člověk se má stále hůře; prit = je třeba žít jen pro přítomnost; ned = na nikoho se nedá dnes spolehnout (nedůvěra k lidem); ura = úřady se o obyčejného člověka nestarají; va = vysoká míra anomie měřená Sroleho škálou; sa = střední míra anomie měřená Sroleho škálou; na = nízká míra anomie měřená Sroleho škálou; ntr = nižší subjektivní třída (sám se zařadil); nstr = nižší střední subjektivní třída (sám se zařadil); vtr = vyšší střední a vyšší subjektivní třída (sám se zařadil).

Poznámka: Data z průzkumu prováděného Fakultou sociálních studií MU Brno. Sběr dat tazatelská síť IVVM. Pro korespondenční analýzu bylo použito softwaru LINDA, vyvinutého Doc. Řehákem v Sociologickém ústavu AV ČR. Míra anomie je měřena Sroleho škálou, třídní zařazení je subjektivní třídou (respondent se sám do ní zařadil).

¹⁷ Jak poznamenává Turner [1997], zatímco stárí omezuje mnohá ekonomická práva a privilegia (starobní důchod), nemá žádný přímý vliv na práva politická (právo volit nevyjímaje).

Co se týče určitých rozdílů mezi seniory a mladšími lidmi v politických názorech, které nacházíme ve výzkumech veřejného mínění v ČR, mohou být spíše výrazem kohortového myšlení [Riley, Johnson a Foner 1972] než věku. Myšlení určité věkové kohorty je vytvářeno formou její socializace (obecně), jejího způsobu vzdělávání (specificky), ale i historickými událostmi, kterými její příslušníci ve svém životě společně prošli. Na vrub kohortového myšlení mohou připadat i některé rozdíly, které se na první pohled zdají být výrazem pozice seniorů v sociální stratifikaci před tím, než opustili trh práce. Ostatně, modelovým výrazem procesu stárnutí v průmyslové společnosti (s její placenou prací a kontrolovanou fertilitou) je životní dráha. Hendricks a Hendricks [1986: 32] upozorňují, že členové nižších sociálních tříd procházejí klíčovými body¹⁸ životní dráhy dříve (ve smyslu chronologického věku) než příslušníci jejich věkové kohorty, přináležející k vyšším, bohatším, společenským třídám. Díky tomu předbíhají své vrstevníky z vyšších tříd i co se týče subjektivně prožívaného vstupu do středního věku či období stáří. Dochází k asynchronizaci věku a sociálního statusu. Konstituuje se tak sociální věk, který je ovlivňován i vzděláním a pracovní aktivitou. Věk tedy není jen základem společné identity „seniorů“, ale představuje pokračování jejich minulých identit. V této souvislosti se naskytá otázka, z čeho pramení vyšší podpora levice v řadách českých seniorů (viz následující tabulku). Je to důsledek toho, že v programech levicových stran nacházejí řešení svých úzkostí a obav ze situace, jejíž požadavky je, jakožto věkovou kohortu, zastihly na sklonku života nepřipravenou? Nebo je to symptom způsobu, jakým byla tato kohorta socializována?

Tabulka 5. Rozložení sebezařazení se na škále levice-pravice

	neví	levice	levý střed	střed	pravý střed	pravice
Ekonomicky aktivní	10,0	3,2	10,4	35,4	21,9	19,0
Senioři	10,8	13,6	15,1	36,9	12,9	10,7

Pramen: Data z výzkumu IVVM 04/97.

Posuzování politické situace

V relativně politicky stabilní situaci první poloviny loňského roku (údaje v tomto oddílu byly převzaty z loňských výzkumů IVVM) bylo s ní mezi ekonomicky aktivními osobami jen 17 % výrazně nespokojených, zatímco mezi seniory 32 % nespokojených (tedy téměř dvojnásobek). Senioři byli výrazněji nespokojeni s vývojem demokracie v ČR (56 % z dotázaných seniorů, ale jen 41 % dotázaných ekonomicky aktivních osob). Je ovšem otázkou, jak tato čísla interpretovat. V politice senioři akcentují spíše konsensus, 33 % nesouhlasí s tím, že spory v politice prostě patří k demokracii (mezi ekonomicky aktivními byl tento nesouhlas jen v 22 % případů). Spokojeností s jednotlivými prvky politického systému (vládou, prezidentem, parlamentem) se však senioři nelišili příliš od svých mladších spoluobčanů.

Nespokojeni byli senioři především s vývojem sociálních jistot (84 % nespokojených) a životní úrovní (80 % nespokojených), ale i mezi ekonomicky aktivními byl podíl v těchto ohledech nespokojených vysoký (73 % s vývojem sociálních jistot a 64 % s životní úrovní). Z jiných zdrojů známe mezi seniory pocit subjektivní chudoby: 45 % dotázaných seniorů v našem výzkumu se označilo na 9 stupňové škále bohatství-chudoba za

¹⁸) Založení rodiny, narození dětí, osamostatnění těchto dětí atd.

chudé (poslední 3 stupně). Senioři byli pesimističtější nejen co do posuzování současného stavu společnosti, ale i co se týče prognózy jejího vývoje do nejbližší budoucnosti. V případě vývoje životní úrovně byl podíl velmi nepříznivých očekávání 24 % (v ekonomicky aktivní populaci 14 %), v případě vývoje ekonomiky 16 % (oproti 8 %), v případě vývoje sociálních jistot 31 % (oproti 19 %). Pesimismus prognóz vývoje jednotlivých oblastí se odrážel i v prognóze celkového vývoje: 56 % respondentů v důchodovém věku ho vidělo jako nepříznivý či nejasný (17 % jako nepříznivý). V ekonomicky aktivní populaci byl podíl těchto pesimistů 42 %, respektive 11 %.

Konzervatismus nebo stabilita názorů

Podle obecné představy se lidé ve stáří stávají konzervativnějšími. Sociologie ovšem pro potvrzení takovéto představy nemá mnoho indicií [Cutler 1977, Campbell a Strate 1981]. Co se týče nárůstu konzervatismu s věkem, lze to v našem souboru potvrdit snad jen pokud bychom za jeho projev považovali větší náklonnost starých lidí k tradičním politickým institucím. Americké studie například upozorňují na to, že nezávislí kandidáti (stojící mimo tradiční politické strany) získávají mezi starší populací podporu obtížněji než mezi mladšími [Campbell a Strate 1981]. To, že i u nás senioři volí spíše strany než nezávislé kandidáty, je zřejmé i z dat námi provedeného výzkumu a z údajů IVVM. V ČR to však není charakteristické jen pro seniory. Ve výzkumu IVVM z prosince 1996 uváděli, že v senátních volbách dávali v obou kolech přednost kandidátům politických stran před kandidáty nezávislími respondenti všech věkových kategorií.¹⁹

Tabulka 6. V senátních volbách (podzim 1996) volili:

	první kolo		druhé kolo	
	ekon. aktivní	senioři	ekon. aktivní	senioři
samostatného nezávislého	8,7	7,0	3,8	3,2
nezávislého u strany	12,0	16,9	10,0	7,1
člena politické strany	78,7	74,6	85,5	87,3

Poznámka: dopočet do 100 % představují ti, kdo uvedli, že neví.

Pramen: Data z výzkumu IVVM 12/96.

Otázkou je, zda tuto tendenci připsat na vrub konzervatismu či tradičně socializovaným představám o povaze politiky, postavené na stranickém systému. Hodno pozornosti je ovšem to, že rozdíly mezi ekonomicky aktivními a seniory byly v obou případech v mezích výběrové chyby. Zdá se, že konzervatismus, stejně jako jiné sociální a politické hodnoty a postoje, jako jsou podřizování se autoritě či akcent na osobní nezávislost, individualismus, sekularismus či religiozita, materialismus či idealismus jsou produkty kulturních a sociálních podmínek socializace²⁰ určitých kohort [Flannegan 1982, Inglehart 1977] a nikoliv věku jako takového.

¹⁹) Aktivně se prvního kola senátních voleb, podle svého vyjádření, zúčastnilo 53 % ekonomicky aktivních a 59 % důchodců a též v druhém kole mezi nimi nebylo, co se týče účasti, rozdílu (v obou případech 50 %). Důchodci se rozhodovali o své účasti v senátních volbách spíše s větším předstihem, těsně či pár dnů před volbami se rozhodlo jen 22,4 % (ekonomicky aktivních 30,3 %).

²⁰) Americké prameny ovšem obvykle připouštějí mezi staršími lidmi tendenci ke konzervatismu, co se týče morálky (postoje k interrupcím, roli ženy, drogám, homosexuálům...) a postojů k sociální změně. I tato tendence je však připisována spíše socializaci než věku.

Tak jako některé studie, i naše data nasvědčují, že s věkem roste stabilita politické orientace [Glenn 1974], kterou ovšem s konzervatismem nelze zaměňovat. Tato stabilita (jde pochopitelně nikoliv o volbu samotnou, ale o verbalizované vyjádření voličů) byla v našem souboru v krátkém rozmezí mezi parlamentárními volbami a sběrem dat výrazně vysoká. Rozložení hlasů seniorů mezi jednotlivé politické strany bylo analogické rozložení hlasů v celé populaci a v krátkém období mezi volbami a výzkumem bylo velmi stabilní. A to nejen v tom, že se podíly preferencí jednotlivých politických stran ve volbách a slaměných volbách vzájemně téměř neliší, ale i v silné korelaci mezi oběma volbami (Spearmanovo $\rho = 0,945$).

Závěr

Politické strany a hnutí si jistě budou stále více všimát stáří a starých lidí. Nepůjde přitom jen o to, že senioři budou pro politické strany představovat rostoucí rezervoár voličských hlasů, ale pro zvyšující se váhu tohoto období lidského života. Růst významu stáří politické strany donutí nejen redefinovat dílčí body jejich aktuálních programů, ale i zamyslet se nad některými základními východisky politické doktríny, z níž tyto programy vycházejí. Nepůjde jen o lobbování v zájmu seniorů ve smyslu klasické politiky, o hájení podílu starých osob na redistribuci sociálního státu (jako jeho klientů). Půjde i o vytvoření podmínek, v nichž by si tyto osoby mohly udržet sebedůvěru, integritu se společností i odpovědnost k společnosti. Tedy o rozvoj toho, co Giddens [1994] nazývá „positive welfare“.

V současnosti je zřejmé, že staří lidé nepouštějí sféru politiky se zřetele a mají snahu ovlivňovat ji přinejmenším svou účastí ve volbách. Méně zřetelné jsou náznaky jejich připravenosti vstoupit do dialogické demokracie. Je to dáno i tím, že v České republice nedochází k dominanci statusové stratifikace a statusové politiky. Existují silné indicie, že jsou zde politické postoje starých lidí, jejich zájmy a politické sympatie stále diverzifikovány na základě postavení, dosaženým v systému sociální stratifikace před opuštěním trhu práce a předchozí politickou socializací (projevuje se to markantně i v diferencích jejich volebních preferencí). Rozdíly v politických postojích uvnitř kategorie starých lidí (zejména podél klasických os sociálních tříd a sociálních vrstev) jsou větší než rozdíly mezi touto kategorií a kategoriemi mladších osob. Platí to i přes nárůst volebních preferencí hnutí *Důchodci za životní jistoty* na jaře 1998. Potvrzuje se tak, že politické názory a postoje, stranické sympatie a volební preference jsou citlivější na charakter období, v němž se formují a projevují než na chronologický věk. Prohlášení Miloše Zemana po parlamentních volbách v roce 1996, že (parafrázuji) „sociální demokracii uniklo v těchto volbách vítězství jen díky ještětné a senilní straně Důchodců za životní jistoty, která ji odebrala voličské hlasy, aniž by měla naději na úspěch“, nelze tedy interpretovat jen jako výraz „ageismu“ v našich podmínkách. Bylo současně založeno i na oprávněném přesvědčení, že česká společnost je stále rozdělena nikoliv statusově, ale třídně. Přesto jeho víra v rozhodující úlohu těchto hlasů pro neúspěch sociální demokracie byla přinejmenším neoprávněná – sociální demokracie by se o ně musela totiž rozdělit, a to pro ni v nepříznivém poměru s komunisty a možná i s republikány. Konec konců, i předáci zmíněného hnutí DŽJ se v denním tisku dali slyšet, že toto hnutí má nejbližší k sociálním demokratům, shodu však nachází i s komunisty a republikány (LN, 17. dubna 1989). Tedy se všemi stranami, které akcentují posílení sociálního státu, na kterém jsou důchodci závislí.

Poznámka:

Některé údaje se dnes mohou jevit jako překonané prudkými pohyby na politické scéně za posledního půl roku (průzkum z konce roku 1996 a výzkumy veřejného mínění z roku 1997). Po úvaze však byly tyto údaje využity právě proto, že pocházejí z relativně stabilizovanější politické situace.

PETR MAREŠ je docentem a současně vedoucím katedry sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se sociálními problémy, nezaměstnaností, nerovnostmi, chudobou. Přednáší vedle toho kursy z metod a technik sociologického výzkumu. Publikuje především v Sociologickém časopisu. V roce 1994 vydal monografii *Nezaměstnanost jako sociální problém (nové vydání vyjde v letošním roce)* a v tisku je pro rok 1998 jeho monografie *Sociologie nerovnosti a chudoby*.

Literatura

- Alcock, P. 1993. *Understanding Poverty*. London: The Macmillan Press.
- Atchley, R. C. 1982. „Retirement as a Social Institution.“ *Annual Review of Sociology* 8: 263-287.
- Atchley, R. C. 1988. *Social Forces and Ageing. An Introduction to Social Gerontology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Beck, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage (první něm. vyd. 1986).
- Binstock, R. H. 1972. „Interest-group Liberalism and the Politics of Aging.“ *The Gerontologist* 12: 265-280.
- Binstock, R. H. 1995. *Handbook of Aging and the Social Sciences*. San Diego: Academic Press.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Campbell, J. C., J. 1981. „Strate Are Older People Conservative?“ *Gerontologist* 21: 580-591.
- Comstock, G., S. Chafee, N. Katzman, M. McCombs, D. Roberts 1978. *Television and Human Behaviour*. New York: Columbia University Press.
- Cook, F. L., E. J. Barret 1992. *Support for the American Welfare State*. New York, Columbia University Press.
- Cumming, E., W. E.: Henry 1961. *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Cuttler, N. E. 1977. „Demographic, Social-psychological and Political Factors in the Politics of Aging: A Foundation for Research in ‚political Gerontology‘.“ *American Political Science Review* 71: 1011-1025.
- Dahrendorf, R. 1991. *Moderný sociálny konflikt. Esej o politike slobody*. Bratislava: Archa.
- Dahrendorf, R. 1994. „The Changing Quality of Citizenship.“ Pp. 10-19 in *The Condition of Citizenship*, ed. by B. van Steenbergen. London: Sage.
- Day, C. L. 1993. „Older American's Attitudes toward the Medicare Catastrophic Coverage Act of 1988.“ *Journal of Politics* 55: 167-177.
- Flannegan, S. C. 1982. „Changing Values in Advanced Industrial Societies: Inglehart's Silent Revolution from the Perspective of Japanese Findings.“ *Comparative Political Studies* 14: 403-444.
- Fromm, E. 1992. *Mít nebo být? Praha: Naše vojsko* (první angl. vyd. 1976).
- Giddens, A. 1992. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. 1994. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge (UK): Polity Press.

- Glenn, N. D. 1974. „Aging and conservatism.“ *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 415: 176-186.
- Glenn, N. D., M. Grimes 1968. „Aging, Voting and Political Interest.“ *American Sociological Review* 33: 563-575.
- Hendricks, J., C. D. Hendricks 1986. *Aging in Mass Society: Myths & Realities*. Boston: Little, Brown and Company.
- Inglehart, J. K. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Public*. Princeton: Princeton University Press.
- Jennings, M. K., G. B. Markus 1988. „Political Involvement in the later Years: Longitudinal Survey.“ *American Journal of Political Science* 32: 302-316.
- Jones, L. Y. 1981. *Great Expectations: America and the Baby Boom Generation*. New York: Bantam Books.
- Lasch, C. 1991. *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: W. W. Norton (first ed. 1979).
- Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Miller, A. H., P. Gurin, G. Gurin 1980. „Age Consciousness and Political Mobilisation of Older Americans.“ *Gerontologist* 20: 494-511.
- Offe, C. 1984. *Contradiction of the Welfare State*. Cambridge, MA: M. I. T. Press.
- Penn, S., M. O'Brien 1996. „Postmodernism and Social Policy: A Small Step Forwards?“ *Journal of Social Policy* 25: 39-61.
- Pratt, H. J. 1993. *Gray Agendas: Interest Group and Public Pensions in Canada, Britain, and in the United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Rabušic, L. 1996. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita.
- Riley, M. V., M. E. Johnson, A. Foner 1972. *Aging and Society: A Sociology of Age Stratification*. New York: Russell Sage.
- Rose, A. M. 1965. „The Subculture Theory of Aging: A Framework for Research in Social Gerontology.“ Pp. 28-49 in *Older People and their Social Worlds*, ed. by A. M. Rose, M. Arnold, W. A. Peterson. Philadelphia: F. A. Davis.
- Toffler, A. 1970. *The Future Shock*. New York: Random House.
- Turner, B. S. 1992. *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*. London: Routledge.
- Turner, B. S. 1997. „Ageing, Status Politics and Sociological Theory.“ *Berkeley Journal of Sociology* 4: 588-606.
- Wilensky, H. 1975. *The Welfare State and Equality*. Berkeley: California University Press.

Summary

The social changes in the industrial societies (modernisation, increase in available resources, better medical care) have been accompanied by an increase in life expectancy. The number of elderly people is growing faster than the population as a whole (the proportion of older people is increasing). They have been seriously neglected by both the political sphere and sociological theory so far. Nevertheless, there is an absence of coherent sociological theory of ageing as a feature of social stratification. This article draws attention to the problem of ageing and age groups as a feature of social stratification and political movement. The present concept of ageing is a socially constructed category used for the classification of persons according to their positions on the labour market and to social welfare. This marks the issue of age as a basis for both status and entitlement. The problems of ageing cannot be analysed independently of these concepts.

There is no visible evidence that the involvement of the elderly in politics is declining. In most respects, there are no differences between the political activity of the elderly and younger

people. Older people are active participants in political life – they maintain strong interest in political affairs and take part in elections. Older people have constituted a non-negligible amount of voters. It is no wonder that the elderly have been used by groups not based on age, such as unions or political parties looking for votes. Political parties are becoming advocates of elderly people's interests because they need voters in the struggle for power over the machinery of government. However, available evidence does not support the notion that older people express their own political interests in voting. Their political attitudes, interests, and attachments are diverse (older people are as diverse in their vote as any other age group). It is their social class, level of education, subjective poverty, and anomie which are the decisive factors in their political behaviour. There are more differences within age groups than between them (political attitudes and behaviour may originate rather in the historical circumstances affecting a particular birth cohort than in the common circumstances of their present life). This is probably an explanation for the significant preferences for left parties, and especially the Communist Party, among elderly people in the Czech Republic.

Filosofický časopis

vědecká revue otevřená pluralitě filosofických názorů

Nabízí vážným zájemcům o filosofii v jejím nejpůvodnějším smyslu – totiž jako **hledání moudrosti, pravdy, dobra, krásy a smyslu života** – hodnotné studie, překlady, informace, recenze a zprávy.

Mezi našimi autory naleznete S. Sousedíka,
N. Lobkowicze, O. A. Fundu, J. Pechara,
J. Peregrina, P. Koťátka, E. Koháka,
E. Bondyho, A. Kosíka, P. Maternu,
M. Sobotku, R. Palouše, P. Horáka,
J. Zumra a další.

Rubrika „Politická a morální filosofie dnes“, otevřená v roce 1994, nabízí překlady nejdůležitějších zahraničních statí z diskuse liberalismu a komunitarismem (Rawls, Sandel, Larmore, Taylor...)

Přináší také mnoho užitečného pro práci učitelů středních škol, zejména gymnaziálního a polytechnického charakteru: od roku 1993 publikuje v rubrice „Filosofie ve školních lavicích“ texty věnované výuce filosofie a jejích oborů – etice, estetice, dějinám myšlení, teorii poznání, politologii apod.

Vychází 6x ročně v rozsahu 176 stran, cena 42 Kč.

Celoroční předplatné 210 Kč (tj. jedno číslo zdarma)

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá redakce časopisu: Jilská 1, Praha 1, tel. 26 84 04